

ОИЛАДАГИ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК МУҲИТНИНГ БОЛА ШАХСИ РИВОЖИНИНГ ОМИЛИ СИФАТИДА

Дусмухамедова Шоира Акбаровна

Ўзбекистон Халқаро Ислом академияси доценти, психология фанлари номзоди

Аннотация: Ушбу мақолада оиладаги ижтимоий психологик муҳит, носозлом муҳитли оилаларнинг бир қанча турлари ажратилиб кўрсатилган, оиладаги ижтимоий психологик муҳитнинг ўсмир ва илк ўспирин шахси ривожига таъсирининг психологик жиҳатлари баён этилган. Мақолада ота-оналарининг фарзандига бўлган муносабати, фарзанд тарбияси ҳақидаги қараишлари ролларига алоҳида эътибор қаратилган ва бу борада тадқиқот натижалари келтирилган.

Таянч сўзлар: Психологик муҳит, носозлом оила, илк ўспиринлар ва ота-она муносабати, шахс ривожиди, деликвент ҳуқ-атвор

СОЦИАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СРЕДА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА

Дусмухамедова Шоира Акбаровна

доцент Международной исламской академии Узбекистана, кандидат психологических наук

Аннотация: В данной статье изложены особенности социально-психологический климата в семье, несколько типов семей с нездоровой средой, описаны психологические аспекты влияния социально-психологического климата в семье на развитие личности подростка и детей раннего юношеского возраста. В статье особое внимание уделяется роли отношения родителей к своему ребенку, их взглядам на воспитание детей и приводятся результаты исследований по этому вопросу.

Ключевые слова: Психологический климат, нездоровая семья, детско-родительские отношения, развитие личности, деликвентное поведение

SOCIAL PSYCHOLOGICAL ENVIRONMENT AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE CHILD'S PERSONALITY

Dusmukhamedova Shaira Akbarovna

Associate Professor of the International Islamic Academy of Uzbekistan, Candidate of Psychological Sciences

Annotation: This article describes the features of the socio-psychological climate in the family, several types of families with an unhealthy environment, describes the psychological aspects of the influence of the socio-psychological climate in the family on the personality development of adolescents and young children. The article pays special attention to the role of parents' attitude to their child, their views on the upbringing of children and provides the results of research on this issue.

Keywords: Psychological climate, unhealthy family, child-parent relations, personality development, delinquent behavior

Оила муҳитининг бола ақлий ва ахлоқий тараққиётига таъсири, шубҳасиз, жуда мураккаб психологик механизмлар асосида рўй берадиган жараёндир.. Айни вақтда шундай билимга эга бўлмаётган туриб, оила муҳитининг инсон психик тараққиётига салбий таъсири олдини олиш ва оқибатларини бартараф этиш имконияти анча чегараланиб қолади. носозлом муҳитли оилалардаги деструктив вазиятнинг сабаблари

турлича бўлгани учун бундай оилаларни мутахассислар маълум турларга ажратадилар. Жумладан, тақлиф этган таснифда носоғлом муҳитли оилаларнинг бир қанча турлари ажратилади [1]:

- 1) низоли оила;
- 2) ахлоқсиз оила;
- 3) педагогик компетент бўлмаган оила;
- 4) асоциал оила. (Л.А.Алексеева)

Г.П.Бочкарёва таснифи бўйича носоғлом муҳитли оилаларнинг қуйидаги турларини ажратиш мумкин [66]:

1) ота-она болаларга нафақат бепарқ бўлган, балки уларга нисбатан ҳурматсизликни намоён этаётган, уларнинг хоҳиш-истакларини қаттиқ таъқиқлаётган оилалар;

2) оила аъзолари ўртасида эмоционал алоқалар бўлмаган, болага умумий муносабат ижобий бўлган ҳолда унинг эҳтиёжларига бепарқлик билан қарайдиган оила;

3) маънавий-ахлоқий қиёфаси бузуқ бўлган, болаларга ижтимоий зарарли эҳтиёжлар ва одатларни сингдираётган, улар ахлоқсиз ҳаёт тарзига олиб кириляётган оила.

Албатта, яна бир қанча ўхшаш таснифларни келтириш мумкин ва шубҳасиз, ушбу классификация турлари муайян илмий ва ҳаётий мезонларга таянади. Бундай турдаги таснифларнинг асосли эканини яна бир қарра эътироф этган ҳолда, айтиш мумкин, вақтда оилавий муҳитнинг носоғломлиги нафақат сабаблари билан, балки оқибатлари билан ҳам жамиятни ташвишга солишини таъкидлаш ўринли. Шундай экан, оилавий муҳит носоғломлиги оқибатларига асосланган танифни ҳам ишлаб чиқиш зарур деб ҳисоблаймиз ва тасниф қуйдагича бўлиши мумкин:

1) болада ижтимоий муносабатларни қуриш ва ривожлантириш кўникма ва малакалари ривожланиши учун шароит яратилмаган оила;

2) болада ўз шахсидан қониқиш, ўзини психологик ҳимоя қилиш, мотивлаштириш ва адекват баҳолаш сифатлари ривожланишига тўсқинлик қилган оила;

3) болада инсоний олижаноблик ва ғурурни намоён этувчи юксак ахлоқий сифатлар – бошқаларга беғараз ёрдам кўрсатиш ва шахсий эътиқодни мастаҳкам тутиш қобилиятини ривожлантирмаган оила;

4) болада ақлий иқтидор ва қизиқишларнинг тўлақонли ва тўғри йўналишда очилишига ҳамда ривожланишига бепарқлик ёки тўсқинлик қилган оила.

Яна бир бор шуни таъкидлаш керакки, оилада қарор топган муҳит хусусиятлари унда тарбияланаётган болаларнинг ривожланишига ҳар томонлама таъсир кўрсатиши ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди.

Айтиш мумкин, вақтда оиладаги носоғлом муҳит таъсирини айнан нималарда ва қанчалик намоён бўлиши, қандай шарт-шароитларда нисбатан кучли ва кучсиз бўлиши махсус тадқиқотлардан кейингина маълум бўлиши мумкин. Масалан, шундай тадқиқотлардан бирида аниқланишича, ота-она муҳаббати ва эмоционал қўллаб қувватлашининг ўғил ва қиз болаларга таъсирида муайян тафовутлар қайд этилар экан: бундай муносабат қиз болаларда ўзига ўзи берадиган баҳонинг умумий даражаси ижобий бўлишида ифодаланса, ўғил болаларда ижтимоий хулқ-атвор кўникмалари ва ўзгарувчан муҳит хусусиятларига мослашувчанлик сифати ривожланишида намоён бўлади [2, 83-86]. Зеро, махсус тадқиқотларда ҳам оиладаги муҳит қиз ва ўғил болалар томонидан бирдек аҳамиятли идрок этилмаслиги (масалан, ўсмир қизлар учун оилавий муҳит кадрлироқлиги) исботланган [5].

Замонавий оила муаммоларини ўрганаётган тадқиқотчиларнинг кўпчилиги дунё миқёсида сўнгги йилларда оиланинг педагогик салоҳияти тушиб кетаётгани, оилавий кадрларнинг кадрсизланиши, ажримларнинг кўпайиши, туғилишнинг

камайиши, оилада содир этиладиган жиноятларнинг ортиши, болалар ривожланишида нуқсонларнинг юзага келиш хавфининг кучайишига оиладаги ёмон психологик муҳит сабаб бўлиши қайд этилаётганини таъкидламоқдалар [5,33-6]. Криминолог мутахассислар оиладаги носоғлом муҳит болаларда жинсий установакаларни вужудга келтиришига ишора қилаяптилар [4]. Гастроэнтерологлар сурункали ошқозон касалликларига учраган болаларнинг оилалари кўп ҳолларда носоғлом психологик муҳитга эгаллиги билан ажралиб туришини таъкидламоқда [5]. Бошқа тарафдан мутахассислар оилага психологик ёрдам кўрсатиш асосида ундаги ота-она ва фарзанд муносабатларида мувозанатга эришилса, оиладаги психологик муҳит соғломлашишини таъкидламоқдалар [2,127-6]. Болалар ривожланишига ёмон оилавий муҳит таъсирининг асосий сабаблари сифатида мутахассислар қуйидагилани ажратадилар [5, 34-6]:

- бундай муҳит ҳукм сурган оилада болаларга етарлича ғамхўрлик қилинмайди;
- бундай муҳит ҳукм сурган оилада боланинг тўғри кун тартиби ва овқатланиши назорати суст бўлади;
- бундай муҳит ҳукм сурган оилада болалар кўпинча жисмоний ва жинсий зўравонлик қурбонига айланади;
- бундай муҳит ҳукм сурган оилада боланинг ички кечинмалари ва психик эҳтиёжлари инкор этилади.

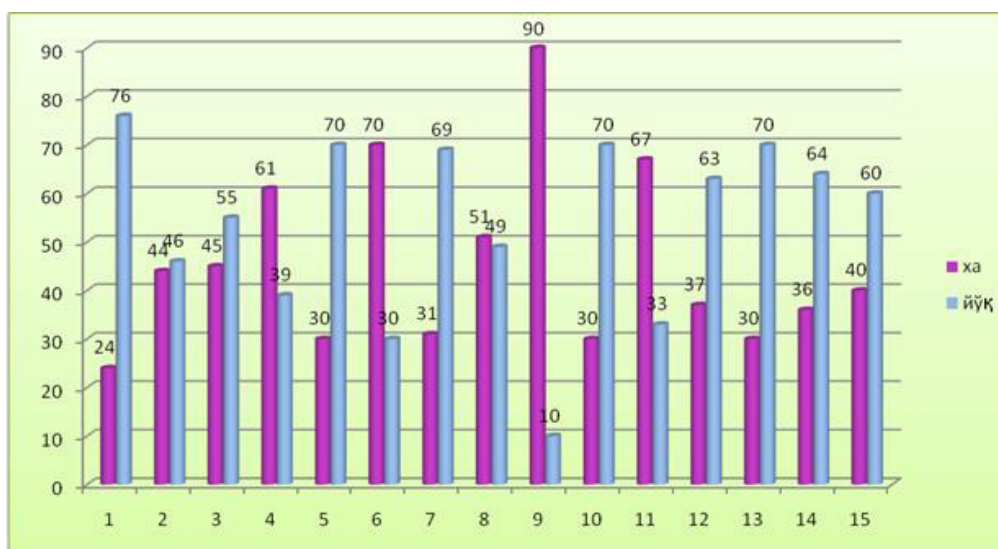
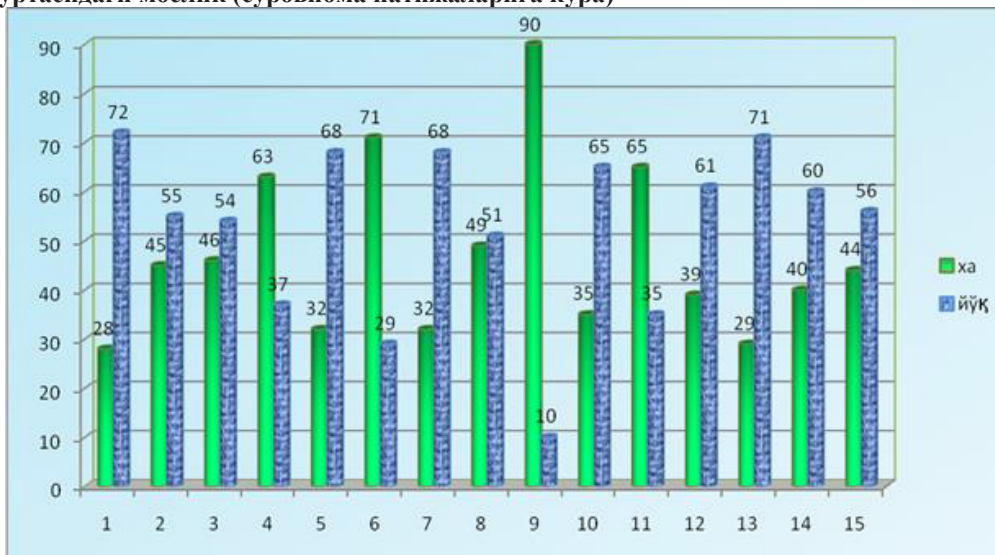
Умуман олганда бугунги кунга келиб, фанда ота–она ва фарзанд муносабатларининг хусусиятлари бола психик ривожланишида, шу жумладан, ўсмирлик ва илк ўспиринлик давридаги ривожланишида қандай акс этишини кўрсатувчи катта ҳажмдаги илмий маълумот тўпланган. Юқорида қисқача тавсифи келтирилган бу каби илмий ишларнинг танқидий таҳлили шуни кўрсатадики, биринчидан, ота-она ва фарзанд ўртасидаги салбий тусдаги муносабатнинг бола тараққиётидаги оғир оқибатлари янада аниқроғи асоратларига катта эътибор қаратилган кўпчилик тадқиқотларда ушбу салбий муносабатнинг ўзи айни вақтда ниманинг оқибатида юзага келгани ҳақидаги масала эътибордан четда қолиб келмоқда

Илк ўспиринлар ота-оналарининг фарзандига бўлган муносабати , фарзанд тарбияси ҳақидаги қарашлари билан ўспиринларнинг дунёқараши, ҳамда уларнинг хатти-ҳаракатлари ўртасидаги мосликни аниқлаш мақсадида ўзимиз томонимиздан ишлаб чиқилган ижтимоий сўровномадан фойдаландик.

Сўровнома натижалари таҳлили шуни кўрсатдики, №1,№5 , №7, №8, №10, №11, №12, №13, №14, №15 саволларга ота-оналар ва фарзандларнинг жавобларида фарқ каттадир. 1 Илк ўспиринлар бугунги кунда ўзлари ва жамият хоҳлагандек инсон бўлиб етиштиришни исташлари, , (№7) “қулоқли”ва бўйсинувчан бўлиш уларга ҳамма вақт ҳам ёқармаслиги, чунки илк ўспиринларда ўзларини шахс ва айниқса мустақил шахс деб тан олиш эҳтиёжи бирмунча баланддир. (№8)ҳаётини қоидаларни улар учун ота-оналар белгилаб бериши нотўғрилиги, (10,№14) уларнинг хатти-ҳаракатлари мотивлари ва қизиқишларини ота- оналари доимо ҳам билмасликлари, (№11) “Буни амалга ошириш қийин” деган гапни оилада кўп ишлатишлари (бу эса ўз- ўзидан фарзанднинг ўзига нисбатан ишончнинг пасайишига ва ўз-ўзини паст баҳолашига сабаб бўлиши мумкин) (№12) ота-онанинг ўз-ўзига ишонч ҳиссини паст бўлиши, фарзанднинг ҳам ўз-ўзини баҳолашига таъсир этишини ,(№13) илк ўспиринлик даврида ички назорат ривожланганлиги учун ҳам доимо ота- она назоратида бўлиш ўспиринга ҳам ҳамма вақт ҳам ёқармаслигини,(№15) илк ўспиринларнинг фикрича, ота-оналар ҳар қандай вазиятда ҳам уларни тушуниб, қўллаб-қувватламасликлари, лекин илк ўспиринларнинг ўз ижобий жиҳатлари ва ютуқларини ота-оналари қўллаб- қувватлаб туришларига эҳтиёжлари катта эканлигини кўрсатди. Жавоблардаги фарқлар ота-она ва фарзанд ўртасидаги муносабат характери, яъни ота-оналарнинг фарзанд тарбияси

хақидаги қарашлари ва илк ўспиринларнинг ўз шахсларининг ривожланиши хақидаги фикрларида қарама-қаршиликлар мавжуд бўлиб, бу қарама-қарши фикрлар ота-она ва фарзанд муносабатларида ҳам ўз аксини топоди. Бу муносабат эса ўз-ўзидан фарзанднинг ижтимоий-психологик адаптация жараёнидаги фаоллигига, ўзўзига нисбатан ишончи даражасига ўз таъсирини кўрсатади.

Назорат гуруҳида илк ўспиринлар дунёқарашини ҳамда уларнинг хатти-харакатларини ўртасидаги мослик (сўровнома натижаларига кўра)

Оиладаги ёмон муҳит сабабли педагогик қаровсиз қолган болаларнинг ақлий ривожланиши дунёқараш торлиги, мустақил хулосалар чиқаришга қийналиш, абстрактулаш, таққослаш тафаккур операцияларининг шаклланиши, қисмлардан яхлит сюжетни ҳосил қилишга қодир бўлмашлик, анализ-синтез қобилиятлари яхши ривожланмагани, янги малакаларнинг ҳосил бўлиш ўртача тезлиги паст экани, оператив хотира фаолиятининг самараси билиш жараёнида ихтиёрийлик юқори эмаслиги билан тавсифланиши қайд этилади. Албатта, носоғлом муҳит ҳукмрон оиланинг яққол хусусиятларидан бири болага нисбатан эътиборсизлик, унинг биологик ва психологик эҳтиёжларини назарга олмаслиқдир. Бундай шароит, яъни катталар эътибори

дефицитар даражада экани ўз навбатида болада қандай бўлмасин диққат-эътиборни ўзига тортиш истагини ҳосил қилади [6,35-б]. Диққатни жалб этиш учун эса девиант ва деликвент хулқ-атвор самарали восита сифатида танланиши мумкинлигини носоғлом оилавий муҳит ўрнатилган оилаларда вояга етмаганлар жиноятчилиги ҳолатлари кўп учраши ҳам тасдиқлаб турибди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.Акрамова Ф.А.Оилада соғлом психологик муҳитни таркиб топтириш-жамият барқарорлигининг асоси сифатида //Замонавий таълим 2017й. №12

2.Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. Социальная психология личности. Аспект Пресс, 2001. - 300 с.

3.Дусмухамедова Ш.А.Джумабаева М.Б. Болаларда ўзига нисбатан ишонч ва адекват баҳо бериш хусусиятини шакллантириш// Бола ва замон ж. 2020 й №4

4.Милейко М.В. Динамика Образа-Я у детей с хронической гастродуоденальной патологией в процессе медицинской и психологической реабилитации: Автореф. дис. ... к. психол. н. –СПб., 2009. - 23 с.

5.Технологии профилактики семейного неблагополучия. Пособие. – М.: ИП Матушкина И.И., 2012. – 227 с.